

בין שני קטבים

המציאות היא הלמה את הרהורי לבו. אפילו העתונות העברית, שרובה ככולה היתה "מגויסת" לשירות העם והמדינה, החלה די מהר להסתגל, מבחינה מקצועית, לדפוסי הכתיבה והעריכה הנהוגים בעולם הגדול. בוודאי ניתן לומר אותו דבר על העתונות היהודית ברחבי תבל. היא אף התחילה בכך הרבה לפני העתונות בארץ והגדילה לעשות ממנה בתחום זה. צריכה האמת ליאמר: היתה ליהודים גם "עתונות צהובה", צעקנית, סנסציונית, קלוקלת, עתונות שהתפרנסה מ"מין ורצח", ממש כעתונותם של הרסט ופוליצר באמריקה, כעתוניו של הלורד נורתקליף באנגליה או של מיו בצרפת.

לעתונות היהודית הסנסציונית אנו מקדישים בגיליון זה מספר מאמרים ובראשם מאמר נדיר של אחד מגדולי הספרות העברית, הפובליציסט יוסף חיים ברנר, שבחודש זה, במאי, לפני שבעים ואחת שנה נרצח ביפו על ידי פורעים ערבים. המאמר נכתב בלונדון בשנת 1906 ביידיש. אנו נותנים הפעם גם את המקור, למען יוכלו חובביה של שפה זו לא רק להתענג על סגנונו של הסופר, בקיאותו באידיומטיקה של השפה ועולם הדימויים שלו, אלא גם כדי ללמוד משהו על טיבה של היידיש, אוצר המלים המיוחד והכתיב שלה בשלהי המאה הקודמת ובראשיתה של המאה הזו. מאמרו של ברנר מובא כמובן גם בתרגום לעברית ולאנגלית, תוך ניטילת הסיכון שכרוך בכל תרגום, מידיש שכזאת ומשפתו של י. ח. ברנר בפרט.

מאמר זה של ברנר קדם למאמרו של קרליבך ב־45 שנים. מבחינה כרונולוגית גרידא הקדמנו מאוחר למוקדם. אך לא מבחינה עניינית. שהרי בוויכוח זה על טיבה ומהותה של העתונות היהודית והעתונות בכלל – אין מוקדם ומאוחר. ישנן אותן בעיות נצחיות שכל העוסק במלאכת העתונות מתלבט בהן ואינו מוצא להן מענה אלא במצפנו שלו, בהשקפת עולמו שלו ובשכל הישר שלו. תפיסתו של קרליבך מזה ותפיסתו של ברנר מזה – וכלל לא חשוב באיזה סדר אנו ניגשים אליהן – מסמלות את שני הקטבים, שביניהם נעה העתונות היהודית כמעט מאז ברייתה. כמוהה – כעתונות אצל אומות העולם. ומה אומות העולם עדיין לא מצאו את התשובה לשאלות אלה, אף אנו כך. וכשם שהאמריקנים או האנגלים אינם חדלים לשאול מי ומה נתן לעתונות את הזכות "לקבוע את סדר היום הלאומי" לעמים, להמליך מלכים נשיאים וגיבורים, או להורידים מכס המלכות, לחטט בחייהם הפרטיים של אישי ציבור, לפשפש בנבכי לבם של שליחי ציבור – אף אנו כך. כפי שהם שואלים מניין נובעת ועד היכן מגעת סמכותם של עורכים וכתבים בעתונות שבעליהם הם אילי ממון או גורמים פוליטיים, אף אנו כך. מה הם שואלים מה גבולות המותר בהתערבות בעל העתון בתכנים שלו – אף אנו כך. אצל אומות האולם תוהים ואף אצלנו כך: האם העתונות ה"פופולרית", הצהובה, הסנסציונית, זו שמחטטת בפחי הזבל של חיי היום-יום, מתבשמת מסיפורי זוועה על רצח ואונס, טובלת בביצת סיפורי רכילות עסיסיים, עונה על צורך בסיסי, על איזה "דעב" שמבקש את סיפוקו או שמא היא היא, העתונות עצמה, יוצרת או לפחות מחזקת ומאדירה צורך זה. ומה אצל אומות העולם אין קנה מדה אובייקטיבי וקבוע למושגים פורנוגרפיה, סנסציונליזם, צהובון – וההתייחסות למושגים אלה משתנה

אך לעתים רחוקות ב־40 השנים האחרונות היה אקטואלי יותר הוויכוח שניהל באביב 1951 מייסדו ועורכו הראשון של "מעריב", ד"ר עזריאל קרליבך (בשם העט שלו ר' איפכא מסתברא) עם ראש הממשלה בן גוריון על מהותו וטיבו של עתון, על עבודתו לבטיו ותפקידו של עתונאי. את הפולמוס הזה הצית בן גוריון כאשר בתגובה לנאום של ראש האופוזיציה דאז מנחם בגין (שהסתייע בדבריו בציטטה מסוימת מ"הארץ") אמר: "מה זה עתון? אדם שיש לו כסף שוכר פועלים והללו כותבים מה שהוא רוצה."

דברים אלה של בן גוריון נאמרו כאשר במדינת ישראל עדיין היו מרבית העתונים היומיים ביטאונים רשמיים או רשמיים למחצה של זרמים רעיוניים ופוליטיים. היום, כאשר על העתונות הכתובה וגם האלקטרונית בישראל עוברת "רעידת אדמה" – וגם מבחינה זו אנו נהיים יותר ויותר חלק מן "הכפר הגלובלי" התקשורתי – כאשר חלק מן העתונים המסחריים מחליפים בעלים, כאשר יותר ויותר תאגידים כלכליים חזקים נכנסים לענף העתונות, כאשר חלק מן העתונים המכונים "רעיוניים" נתונים בסכנת סגירה, יש עניין מיוחד בתזכורת זו מלפני שנות דור מפיו של אחד מבכירי העתונאים שלנו. הכוונה למאמר "מה זה עתון" של ד"ר עזריאל קרליבך שבו אנו פותחים חוברת זו של "קשר" ושדיוקנו מופיע בשער.

מעטים היו מסוגלים כמוהו לתאר בלהט כזה, ואמנות אמת כזאת, את מהותו של עתון בחברה חופשית ואת מיהותו של עתונאי כמעצב ומשקף את דעת הקהל והרעיון הצינוני. מעטים היו מוסמכים כמוהו לעשות זאת שהרי בתארו את העתונאי "שישב בחדרו בלילות ורשם ומחק, וחזר ורשם ושקל וכתב וקרע והתענה ביסורים קשים כיצד למצוא את הביטוי הנכון והנאמן לאשר הוא רוצה לומר", לא אחר עמד לנגד עיניו – במודע או שלא במודע – כי אם הוא עצמו שאמנם כך נהג לעבוד: בלילות בביתו או באשמורת השנייה במערכת, כשהוא נאבק עם כל אמירה, יושב שבעה נקיים על כל משפט, חוצב מילותיו כמו בסלע ביסורים רבים, יסורי גוף ונפש. כמי שהיתה לו הזכות לעבוד במחיצתו ראיתו לא פעם מתייסר ככה, רושם ומחק, בורר וחוזר ובורר את המילים. כי הוא האמין – עד יום מותו האמין – כי מלאכתו של עתונאי נשגבה מכל מלאכות היא ומקופלים בה שליחות ויעוד: לשרת את הרעיון הצינוני, לשרת את המדינה, לפי מיטב מצפנו ואמנותו. וכיוון שכך האמין, הוא הפליג גם בשבחם של קוראי העתונות העברית בארץ שצמאי דעת הם ואיני טעם הם, והפליג בשבחה של העתונות העברית בכלל שאין היא כעתונות אצל אומות העולם, ומרבה היא במאמרים רציניים וממעטת ב"פיקנטריה", מרבה בליבון רעיונות וממעטת בסיפורי "מין ורצח" שהיו לחם חוקם של עתונים מסויימים באירופה או באמריקה, מרבה לעסוק בצינונות ובעציות המדינה וממעטת בגירוי יצרים ובסיפורים מחדר המיטות.

★

היתה בראייתו זו של קרליבך את העתונות בארץ ישראל ואולי גם את העתונות היהודית בכלל, אידיאליזציה והפרזה שיותר משתאמה את

עם השתנות הנורמות בחברה – אף אצלנו כך.

אבל נחזור למאמרו של ברנר. קשה למצוא כתב קטגוריה כה חמור, כה סרקסטי וחסר רחמים על העתונות הצהובה ממסה זו של ברנר. לא רק עתוניו של כתריאל שרהזון, ה"הרסט מאיסט ברודוויי" מן המאה הקודמת (שעליו כתבנו ב"קשר" מס. 6) היו לנגד עיניו כאשר דיבר בכאב ובזעם על "המפלצת המכוערת והמזוהמת". גם ה"פארווערטס" הניו יורקי לא חמק משבט תוכחתו. ובוודאי גם העתונים היהודיים בלונדון אותם הכיר מקרוב ולא מצא אפילו צדיק אחד בסדרם הצהובה הזאת. וכך גם מרבית העתונים היהודיים ברוסיה. גם עתוניו של אליעזר בן יהודה בארץ ישראל ולאחר מכן עתונו של בנו הבכור של בן יהודה, איתמר בן אב"י, נחשבו בעיניו "עתונות צהובה שפלה". הוא לא חס גם על השבועון העברי החדש "הדרור" של ראובן בריינין שהחל להופיע בארצות הברית וקידם את פניו בקיתונות לעג. (מספרת על כך בגיליון זה מוסיה ליפמן, במאמרה על מלחמתו של ברנר בעתונות הצהובה). הוא לא נהג איפה ואיפה בנושא זה; לא חסך שבטו גם מן העתונות הסוציאליסטית היהודית וכן עשה חוכא ואטלולא מן העתונות האורתודוקסית. העתונות הצהובה כולה – והוא כלל בחבורה זו את רוב העתונים היהודיים בתקופתו – נחשבו בעיניו כזרוע של הקפיטליזם המכוער והמשחית המאיים על כל חלקה טובה בחברה. הוא פסק תד וחלק ש"העתונות הצהובה משרתת את ההון הגדול ואת המשטר הקפיטליסטי" ואין היא אלא "תולדה של החברה בת ימינו, זו החברה השפלה, המבולבלת, הרקובה, המשועבדת והגוססת". בנשימה אחת התנבא שכמובן לעולם לא ישלימו עם עתונות כזאת "בני אדם טובים יותר שחשים בצורך של מהפכה בכל תחומי החיים". ואת מי יכול היה לראות לנגד עיניו בכותבו כך, אם לא את עצמו, המייחל למהפכה כזאת?

אחד קריאת מאמריהם של ד"ר עוזי אלידע על "עתונות הסנסציה בארץ ישראל בראשית המאה ה-20", של נתן כהן על "העתונות הסנסציונית היהודית בווארשה בין שתי מלחמות העולם" ושל ד"ר מרדכי נאור על עתונות ההומור והקטירה בארץ ישראל, נבין יותר לרוחו של ברנר ולסיבות זעמו. נבין, אבל בוודאי לא נסכים עם ההכללה שלו, עם גזר הדין הזה של "כולו חייב", עם ראייה זו שלפיה כביכול לא היתה אצל היהודים גם עתונות אחרת.

אגב, אל נא יתפלא הקורא שהצבנו בשורה אחת את העתונות ההומוריסטית בארץ ישראל, או חלק ממנה, עם עתוני הסנסציה. מנהג היה בארץ שמדי אחד באפריל או חג פורים (וגם חגים אחרים) הוציאו מו"לים זריזים "עתונים" ופרסומים חד פעמיים שהצטיינו בכותרותיהם הצעקניות והסנסציוניות ובהומור רדוד שגבל בוולגריות. גם בעתונות היהודית באמריקה ובפולין היו מדורים הומוריסטיים, גם הם לא מעט וולגריים, והם היוו חלק בלתי נפרד של כל גיליון סוף שבוע. והיו גם כתבי עת הומוריסטיים, שההומור שלהם גבל בפורנוגרפיה ממש. גם בעניין זה עלינו להיזהר כמובן מן ההכללה. היו בארץ, בתקופות שונות, עתונים הומוריסטיים וקטיינים, מהם חד פעמיים ומהם פריודיים, מעניינים,

שביקשו לעצב הומור ארץ ישראלי חדש, שונה מן ההומור היהודי ה"קלסי".

★

גלורפיקציה מזה ודמוניזציה מזה. הערצה מכאן ותיעוב מכאן. שתי השקפות קיצוניות וקוטביות, מספרות זו בשבתה זו בגנותה של עתונות יהודית חיה, תוססת, לוחמת ומבדרת, מיידעת את קוראיה וגם מבלבלת אותם לעתים, מרעיזה חדרי לב וגם מגרה יצרים, מרגיעה ומסעירה, נעה בלא הפסק בין שני קטבים.

וכפי שאת הקוטב האחד מייצגים העתונים שעליהם מספרת האסופה על עתוני הסנסציה, כך יספרו על העתונות שבקוטב האחר המאמרים האחרים בחוברת זו. ד"ר יוסף ורדי כותב על התקופונים בעברית וביידיש, שתרמו רבות, כבר במאה ה-19, לפופולריזציה של המדע. פרופסור יעקב טורי מביא מחקר מקיף על כתבי עת יהודיים בגרמניה בין השנים 1817 ר"ר 1837. לצידו מופיע מאמרו של ד"ר יעקב בורוט על "העתונות היהודית בגרמניה בסוף המאה ה-19 כמקור מידע היסטורי". שני המאמרים הם עדות לרמה האינטלקטואלית הגבוהה של עורכים ופובליציסטים יהודים בגרמניה, לתודעתם היהודית העמוקה וגם למאבקים הרעיוניים בקרב יהדות זו. את ה"קוטב הרציני" מייצג בחוברת זו גם מחקר, שהוא דומני ראשון מסוגו בשפה העברית בהיקף כזה: ביבליוגרפיה מלאה של כתבי העת ופירסומים אחרים של תנועת הפועלים היהודית ה"בונד", שמילאה תפקיד חשוב ביותר בחיי הפרולטריון היהודי בגולה. את הרשימה הזו ערך מי שהיה מראשי התנועה וכיום הממונה על הארכיון ההיסטורי שלה בניו יורק, ד"ר בנימין נאדל. על פובליציסט ועורך יהודי דגול בארצות הברית במאה ה-19, מהגר מצ'כיה שהגיע גם לעמדת כוח פוליטית חשובה במערב התיכון, אדוארד רוזוטר מאומהה, נברסקה, כותבת דפנה שטראוס ועל השבועון היהודי הראשון באמריקה בשפה האנגלית "החשמונאי", כותבת ד"ר ברברה שטראוס ריד. את "האני מאמין" של "החשמונאי" הגדיר עורכו רוברט ליאון במילים: "להפיץ בקרב אחינו מידע טוב יותר על עקרונות הדת היהודית... בלא שידינו תהיינה כבולות ובלא שנהג במשוא פנים... שאיפתנו לקיים את השלמות הלאומית שלנו ולמנוע את קללת הכפירה מקרב בני עמנו". עם זאת, "החשמונאי" בצד החומר על חיי הקהילות היהודיות באמריקה ומחוצה לה, בצד פרקי ספרות וגם סיקור אירועים פוליטיים, לא בחל מדי פעם בסיפורי רצח סנסציוניים "עקובים מדם". גם הוא, כמסתבר, נע בין שני קטבים.

ראש התוכנית ללימודי עתונאות והמכון לחקר העתונות היהודית (בהקמה)